

РОЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СЛУХАЧІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

В статті розглядаються специфіка і проблеми організації самостійної роботи слухачів. Визначаються умови та методи ефективної організації самостійної роботи слухачів як цілісної системи освітнього середовища, даються рекомендації щодо активізації самостійної роботи.

В статті розглядаються специфіка й проблеми організації самостійної роботи слухачів. Визначаються умови та методи ефективної організації самостійної роботи слухачів як цілісної системи освітнього середовища, даються рекомендації щодо активізації самостійної роботи.

The article deals with the specifics and problems of independent work of students. Identify the conditions and methods of effective organization of independent work of students as an integrated system of educational environment, makes recommendations to enhance independent work.

Модернізація системи вищої освіти України вимагає розробки ефективних засобів формування всебічно розвиненої особистості, здатної не лише застосовувати здобуті знання у професійній діяльності, але й постійно поповнювати їх. Обсяг інформації, необхідної для плідної праці та життя освіченої людини, постійно зростає, саме тому, що актуальною є проблема виховання у особистості таких рис, як самостійність, пізнавальна активність, креативність.

Проблема організації самостійної роботи існувала завжди (відображена ще в працях Сократа, Демокріта, Ж.-Ж.Руссо, Я.А.Коменського, К.Ушинського та ін.) і постійно хвилює викладачів вищої школи, оскільки глибокі міцні знання й стійкі вміння можуть набуватися тільки в результаті самостійної пізнавальної діяльності.

Як зазначав В.О. Сухомлинський — український педагог, публіцист, письменник „...навчати треба так, щоб учні самостійно здобували знання. Це потребує від учителя вміння спонукати школярів до розв'язання пізнавальних завдань; оцінки подій, явищ, вчинків, дій; установлення причинно-наслідкових залежностей, що допоможуть виявити щось нове, незнайоме в пізнанні істини, закономірностей навколишнього світу...”[1].

У військовій педагогічній науці недостатньо розглянуті питання апробації на практиці технології організації самостійної роботи слухачів ВВНЗ. Аналіз досвіду роботи викладачів ВВНЗ свідчить, що використовуються різні засоби та методи організації самостійної роботи слухачів, які здебільшого розробляються на основі інтуїтивних уявлень. Ця проблема породжує суперечності: між зростанням ролі самостійної роботи слухачів як однієї з

основних форм організації навчального процесу у ВВНЗ та рівнем її різноманітного забезпечення.

Розв'язання даної проблеми започатковано у доведенні того, що саме самостійна діяльність, яка активізує розвиток професійних якостей особистості, виступає гарантом формування потреби постійного пошуку, накопичення знань, розуміння їх сенсу та значення, самостійного використання, що необхідно для постійного професійного зростання особистості з урахуванням вимог сучасності.

Виникає потреба у зміні форм і методів організації самостійної роботи слухачів. Особливо це є важливим для майбутніх військових викладачів (спеціалізація „Педагогіка вищої військової школи”, які мають спрямувати свою педагогічну діяльність на підготовку компетентних спеціалістів з високим рівнем знань, умінь і навичок, а також самостійних, активних та творчих особистостей.

Сутність та класифікація самостійної роботи слухачів. Успіх підготовки військових фахівців залежить від багатьох факторів, одним з яких є самостійна робота слухачів. В процесі впровадження кредитно-модульної системи навчання у ВВНЗ, значна частина навчального матеріалу вноситься на самостійне опрацювання слухачами. Тому основним завданням викладача у вищій військовій школі стає не репродуктивне викладання набору готових знань, а організація активної самостійної роботи слухачів.

Нині зростає рівень інтелектуальних запитів слухачів і водночас з'являються нові технології навчання, з якими має бути обізнаний кожний майбутній військовий фахівець. Щоб виконати завдання, які постали перед вищою військовою школою,

потрібно вдосконалювати навчально-виховний процес, розробляти нові методи і форми взаємодії викладача і слухача, стимулювати самостійну навчальну діяльність, оскільки саме життя довело, що тільки ті знання, які людина набула самостійно, завдяки власному досвіду, думці й діям, стають справді її здобутком.

Оскільки в плані підготовки на самостійне засвоєння навчального матеріалу відводиться половина і більше загального обсягу навчальних годин, то ця значна частина навчального навантаження повинна мати чітку визначеність відносно свого змісту, меті й організації.

В першу чергу необхідно достатньо чітко визначити, що ж таке самостійна робота слухачів. У загальному випадку це будь-яка діяльність, пов'язана з вихованням мислення майбутнього військового професіонала. Будь-який вид занять, утворюючий умови для зародження самостійної думки, пізнавальної активності слухача пов'язаний з самостійною роботою.

У широкому значенні під самостійною роботою слід розуміти сукупність всієї самостійної діяльності слухачів як в навчальній аудиторії, так і поза нею, у контакті з викладачем і в його відсутності.

Самостійна робота – це форма управління та самоуправління самостійною діяльністю слухачів. Роль самостійної роботи в умовах сучасних педагогічних технологій значно зростає. Прищеплення вмінь і навичок самостійної роботи майбутніх військових фахівців – найважливіше завдання вищої військової школи. Самостійна робота – одна з головних умов глибокого і міцного оволодіння знаннями, формування переконань, вона розвиває творчу активність слухача, зв'язує його знання і вміння з практикою.

Мета самостійної роботи слухачів двоєдина: формування самостійності як риси особистості й засвоєння знань, умінь, навичок.

Основним завданням НПП стає організація активної самостійної роботи слухачів, а саме: впровадження у навчально-виховний процес розробленої технології організації самостійної роботи слухачів у процесі вивчення фахових дисциплін, яка передбачає поступовий перехід від прямого управління з боку викладача до співуправління та самоуправління забезпечить підвищення якості знань слухачів (повноти, глибини, усвідомленості), рівня самостійності, позитивної мотивації та пізнавального інтересу до вивчення

дисципліни, а також сформованості інтелектуальних умінь (аналізувати, порівнювати, узагальнювати).

Самостійну роботу слухачів можна класифікувати за різними критеріями.

З урахуванням на місце і час проведення, характер керівництва і способ здійснення контролю за її якістю з боку викладача можна виокремити:

- а) самостійну роботу слухачів на аудиторних заняттях;
- б) позааудиторну самостійну роботу;
- в) самостійну роботу під контролем викладача – індивідуальні заняття з викладачем.

За рівнем обов'язковості виокремлюють:

- а) обов'язкову, окреслену навчальними планами і робочими програмами (підготовка до лекцій, практичних робіт; підготовка і захист магістерських та курсових робіт);
- б) бажану (участь у наукових гуртках, конференціях, підготовка наукових статей, доповідей тощо);
- в) добровільну (участь у різноманітних конкурсах, виготовлення наочності, підготовка технічних засобів навчання).

З огляду на рівень прояву творчості слухачів виокремлюють:

- а) репродуктивну самостійну роботу, що здійснюється за певним зразком (розв'язування типових задач, заповнення схем, таблиць, виконання тренувальних завдань, що вимагають осмислення, запам'ятовування і простого відтворення раніше отриманих знань);
- б) реконструктивну самостійну роботу, яка передбачає слухання і доповнення лекцій викладача, складання планів, конспектів, тез та ін.

в) евристичну самостійну роботу спрямовану на вирішення проблемних завдань, отримання нової інформації, її структурування і використання в нових ситуаціях (складання опорних конспектів, схем-конспектів, анотацій, побудову технологічних карт, розв'язання творчих завдань).

г) дослідницьку самостійну роботу, яка орієнтована на проведення наукових досліджень (експериментування, проектування приладів, макетів, теоретичні дослідження, ін.).

Таким чином, самостійна робота слухачів – це діяльність, обумовлена самостійним пошуком майбутнім військовим фахівцем відповіді на будь-яку проблему, з метою досягнення результатів, які мають об'єктивну чи суб'єктивну новизну та

оригінальність, а також прогресивність, за умов володіння засобами організації цієї діяльності на тлі позитивного ставлення до пізнання.

Самостійна робота: типи та види.

Самостійна робота – це складне педагогічне явище. Вчені визначають її як форму, метод, прийом, спосіб тощо. Існує велика кількість визначень даному феномену. Але в першу чергу для нас – це активна пізнавальна діяльність слухача, що здійснюється самостійно або під керівництвом викладача.

Проте на сьогоднішній день проблема класифікації видів, типів самостійних робіт остаточно не вирішена. Не існує єдиної думки науковців щодо цього. Деякі з авторів виділяють у своїх дослідженнях види, інші – типи самостійних робіт слухачів.

Найбільш доцільною у зв'язку із завданнями вищої школи є класифікація **типів самостійної роботи**, запропонована П.І.Підласним [2], у якій розмежуються *самостійні роботи за зразками, реконструктивно-варіативні, евристичні (частково-пошукові) і творчо дослідницькі*.

Самостійна робота за зразком (робота виконується на основі зразка, докладної інструкції, тому рівень пізнавальної активності та самостійності не виходить за межі репродуктивної діяльності). Вони дозволяють засвоїти матеріал, але не розвивають творчої активності. *Це перший тип* розумової діяльності, що ґрунтується на розпізнанні об'єкта, предмета, явища, що вивчається. Самостійну роботу за зразком студенти виконують на основі чіткого інструктажу викладача.

Реконструктивна самостійна робота (інтелектуальні та практичні дії студентів на реконструювання, перетворення навчальних текстів та наявного досвіду вирішення завдань, що пропонуються для самостійного виконання). Реконструктивно-варіативні самостійні роботи передбачають необхідність відтворення не лише функціональної характеристики знань, а й структури знань, залучення відомих знань для вирішення завдань, проблем, ситуацій. *Це другий тип (рівень)* розумової діяльності, на якому відбувається відтворення й розуміння явищ, що вивчаються. У процесі роботи з підручником чи іншою спеціальною літературою студенти повинні самі знаходити у словниках, довідниках тлумачення незнайомих слів і термінів і записати їх у своєму конспекті. Після такої „вільної діяльності” під керівництвом викладача студенти виробляють уміння до

написання рефератів. Такі види робіт сприяють запам'ятовуванню навчального матеріалу, здобуттю нової інформації, осмисленню понять.

Евристичні самостійні роботи (пізнавальна діяльність та самостійність студентів виражається у виконанні узагальнень під час аналізу проблемної ситуації, у відмежуванні суттєвого від другорядного; під час виконання роботи такого типу відбувається накопичення нового досвіду діяльності). Евристичні самостійні роботи пов'язані з вирішенням окремих питань, проблем, поставлених на лекціях, семінарських, лабораторних, практичних заняттях. Тут формується вміння бачити проблему вивчення, самостійно її формулювати, розробляти план її вирішення. *Це третій тип (рівень)* розумової діяльності, на якому здійснюється більш глибоке розуміння явищ, процесів і починається творча діяльність

Дослідницькі самостійні роботи. У курсових, магістерських роботах студенти повинні намагатися відійти від зразка, їх діяльність набуває пошукового характеру, розробляються й передбачаються свої методи вирішення проблемних ситуацій, виявляються усі розумові здібності студента. *Це четвертий тип (рівень)* розумової діяльності, на якому здійснюється реалізація творчих здібностей студента. Самостійна робота як вид навчальної діяльності матиме ефективність за таких умов: якщо ця робота чітко організована з боку викладача (завдання педагога – постійно спонукати студентів до самостійних роздумів, аналізу прочитаного матеріалу). Для цього необхідно використовувати запитання-орієнтири, які складає викладач. Такі запитання повинні дати студентам загальну програму аналізу певної теми. Запитання необхідно формувати так, щоб вони стимулювали до творчого мислення, викликали бажання розібратися в сутності проблеми; якщо вона є складовою навчально-виховного процесу, а не епізодичним явищем; якщо за самостійною роботою студентів здійснюється педагогічний контроль (оцінка і корекція знань). Найбільш виправданими в методичному відношенні є питання, які виключають можливість пошуку відповіді безпосередньо у підручнику.

В залежності від мети самостійна робота у вищому навчальному закладі традиційно включає й такі види навчальної діяльності:

Питання педагогіки

<i>Мета</i>	<i>Види самостійної діяльності слухачів</i>
Первинне оволодіння знаннями	Читання підручника, першоджерел додаткової літератури; складання плану; конспектування прочитаного, графічне зображення тексту; робота зі словником, довідником, з нормативними документами й спостереження.
Закріплення, систематизація знань	Робота з конспектом лекцій, з підручником, складання плану, відповідь на запропоновані запитання; складання таблиць, графіків, схем; вивчення нормативної документації; відповідь на контрольні запитання; підготовка виступів для семінарів, рефератів, доповідей, складання бібліографії.
Застосування знань, формування умінь	Розв'язання задач і вправ за взірцем, виконання графічних робіт, розв'язання ситуативних виробничих задач, підготовка до ділових ігор; підготовка курсових та магістерських робіт, робота за комп'ютером, дослідно-пошукова робота.

Самостійна робота: планування, організація та управління. Самостійна робота є основним способом оволодіння слухачем матеріалом у вільний від обов'язкових навчальних занять час, але її зміст визначається робочою програмою, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача.

Планування самостійної роботи слухачів є одним з головних напрямів роботи кафедр та методичних комісій. Вихідними даними для планування самостійної роботи слухачів на кафедрі є стандарти освіти за спеціальністю.

Самостійна робота слухачів планується: в навчальному плані (або стандарті освіти); в

Організація самостійної роботи слухачів складається з декількох етапів.

I етап (підготовчий)	• нормування • планування • організація;
II етап (теоретичний)	• навчально-методичне забезпечення самостійної роботи слухачів;
III етап (навчально-практичний)	• аудиторна та поза аудиторна самостійної роботи слухачів;
IV етап (контрольний)	• контроль • самоконтроль • самоперевірка;
V етап (корекційний)	• корекція навчального процесу (викладач) • самокорекція.

Хочеться відзначити, що організація самостійної роботи слухачів на різних етапах навчально-пізнавальної діяльності (під час вивчення нового матеріалу на лекції, застосування вивченого до розв'язування прикладів на практичному занятті, виконання індивідуального завдання тощо) сприяє підвищенню результативності навчання, розвиває довільну увагу слухачів, формує в них здатність міркувати, запобігає формалізму у засвоєнні знань, розвиває активність та самостійність як риси характеру.

При цьому дослідники виділяють, що ефективність самостійної роботи слухачів зумовлюється також: сформованістю пізнавальних мотивів; адаптивними можливостями слухачів до індивідуального самостійного розвитку в умовах процесу навчання у ВНЗ; якісною та доступною науково обґрунтованою інформаційно-методичною базою; чітким налагодженим контролем за її виконанням.

робочій програмі; в плані навчально-методичної роботи кафедр.

У навчальному плані зазначено кількість годин на роботу з кожної дисципліни. У робочих програмах з усіх дисциплін має бути перелік питань, які виносяться на самостійне вивчення, визначаються форми контролю. Планування самостійної роботи здійснюється кожним слухачем.

Відповідальність за **організацію самостійної роботи слухачів** покладається на начальників факультетів. Безпосередньо організують її командири підрозділів слухачів. Облік відвідування самопідготовки слухачами ведуть командири навчальних груп у журналі обліку навчальних занять.

Для ефективного виконання самостійної роботи слухачів з боку навчального закладу необхідні:

- планування, організація і контроль самостійної роботи слухачів;
- створення необхідних умов для самостійної роботи слухачів (бібліотека, читальний зал, комп'ютерні класи тощо);
- проведення консультацій із самостійної роботи;
- виконання норм бюджету часу слухача;
- навчально-методичне забезпечення самостійної роботи слухачів;
- розробка завдань і контроль за їх виконанням;
- складання графіків самостійної роботи слухачів;
- розміщення стендів з інформацією про зміст завдань, контроль самостійної роботи слухачів тощо.

Професорсько-викладацький склад під час проведення різних видів занять:

- подає рекомендації з методики вивчення дисциплін та окремих питань;

- видає завдання на самостійну роботу і контролює їх виконання;
- застосовує такі методичні прийоми викладання навчального матеріалу, які орієнтують слухачів на роботу з літературою та самостійне здобування знань;
- турбується про те, щоб видані завдання відповідали фактичному часу, який мають слухачі;
- аналізує та узагальнює досвід самостійної роботи слухачів щодо вивчення матеріалу своєї дисципліни і вносить корективи у завдання.

Самостійна діяльність слухачів завжди закінчується певними результатами. Головними в обліку й контролі мають бути такі вимоги, як систематичність, масовість, гласність.

Самостійна робота є не лише одним з видів роботи слухачів над здобуттям знань, але й *способом виховання особистості*. Тому в даному випадку ми маємо справу не лише з навчальним процесом, але й з процесом виховання особистості.

Організація самостійної роботи слухачів має бути підпорядкована певним вимогам:

1/ *Розвиток мотиваційної установки у слухачів*. Установка відчутно впливає на характер і результати діяльності слухачів, сприяє підвищенню ефективності дій, активізує мислення, пам'ять, робить сприйняття точнішим, увагу зосереднішою, спрямованішою на об'єкт пізнання. Тому слухач повинен виробити в собі внутрішню потребу в постійній самостійній роботі;

2/ *Систематичність і безперервність*. Не систематичність самостійної роботи знижує досягнення високих результатів у навчанні. Тому слухач повинен не випускати з поля зору жодних дисциплін, вміло поєднувати їх вивчення;

3/ *Послідовність у роботі*. Послідовність означає чітку упорядкованість, черговість етапів роботи. Не закінчивши вивчення одного джерела, не можна братись за інше. Безсистемність читання породжують поверховість знань.

4/ *Правильне планування самостійної роботи*. Чіткий план допоможе раціонально структурувати самостійну роботу, зосередитися на найсуттєвіших питаннях;

5/ *Використання відповідних методів, способів і прийомів роботи*. Багато слухачів працюють із джерелом неправильно: читають текст і відразу конспектують, намагаючись запам'ятати прочитане. За такого підходу ігнорується найважливіший елемент самостійної роботи – глибоке осмислення

матеріалу. Це призводить до того, що слухач засвоює його поверхово, йому складно на практиці повною мірою застосувати теорію. У нього формується шкідлива звичка не думати, а запам'ятовувати, що також негативно впливає на результати навчання;

б/ *Керівництво з боку викладачів*. Основними формами керівництва самостійною роботою слухачів є визначення програмних вимог до вивчення навчальних дисциплін; орієнтування слухачів у переліку літератури; проведення групових та індивідуальних консультацій; організація спеціальних занять з метою вивчення наукової та навчальної літератури, прийомів конспектування; підготовка навчально-методичної літератури, рекомендацій, пам'яток тощо.

Основою організації ефективної самостійної роботи слухачів є **управління**. Саме система управління самостійною роботою слухачів охоплює усвідомлення мети, організацію (створення умов, особливо інформаційно-методичне забезпечення), чітке планування, безпосереднє або опосередковане керівництво з боку викладача, систематичний контроль за поетапним і кінцевим результатами, оперативну фіксацію й усвідомлення як викладачем, так і слухачем оцінки результатів і внесення відповідних корективів в організацію самостійної роботи.

Самостійна робота: методичне забезпечення та контроль. Методичне забезпечення самостійної роботи слухачів повинне передбачати засоби самоконтролю (тести, пакети контрольних завдань, питання та завдання для самоконтролю).

Методи і прийоми активізації аудиторної самостійної роботи слухачів різноманітні: завдання та вправи; тренінги; спеціально розвиваючі нестандартні запитання; рольові та військові ігри; тести на поглиблене розуміння матеріалу; написання рефератів, курсових робіт; програмоване навчання; тестування.

Ефективною для слухачів самостійна робота буде тоді, якщо *дотримуватись основних правил, а саме*: у самостійну роботу слід „входити” послідовно; ретельно формувати стереотип на самоосвіту; виробляти власний режим життя, навчальної діяльності з першого дня в навчальному закладі; послідовно вирішувати всілякі справи, у тому числі і навчальні проблеми; усталювати власний інтерес до знань як основи майбутньої військової професії; пошук персонального інтересу в навчанні.

Високоєфективна самостійна робота характеризується *такими показниками*:

Питання педагогіки

слухач виявляє самостійне творче мислення, глибокі і міцні знання, уміння користуватися поняттями дисципліни, виконувати практичні завдання, володіти необхідними уміннями і навичками; слухач глибоко вивчив літературу, уміє самостійно викладати її зміст, робити узагальнення та висновки; слухач повинен мати здатність самостійно оновлювати та поповнювати свої знання, володіти навичками і умінням самостійно працювати.

Досягнення цих показників у самостійній роботі характеризує таку якість педагогічної майстерності викладача, як уміння здійснювати навчально-методичне керівництво самостійною роботою слухачів.

Методика проведення аудиторної самостійної роботи слухачів може здійснюватися за різними схемами. Можна виділити декілька моделей такої роботи: *перша* – група розбивається на 2-3 частини (залежно від рівня підготовки слухачів та їхнього вміння працювати самостійно) і кожній пропонують завдання різної складності й обсягу; *друга* – вся група працює за одним планом; *третья* – в основу самостійної роботи слухачів покладено ті або інші форми активізації навчання (аналіз конкретних ситуацій, ігри та ін.).

Викладач пропонує ввести спеціальні заняття, де слухачі працюють самостійно в присутності викладача, який контролює цю роботу, звертає увагу на найбільш складні питання, робить висновки.

Надаючи слухачам знання з методики організації самостійної роботи, доцільно намагатися навчити їх раціонально використовувати час. Необхідно розвивати в кожного слухача здатність до постійної самоосвіти. Цей процес дуже складний, потребує серйозної організації, постійного керівництва з боку викладача. Недостатньо дати слухачеві тільки знання – бажано навчити його самостійно думати, працювати, бути ініціативним у розв'язанні практичних і теоретичних питань, відпрацьовувати свої особисті погляди і переконання.

Одним з основних напрямів організації самостійної роботи є розвиток потреби в ній, необхідності більше знати зі своєї військової спеціальності, глибше проникати в її проблеми і шукати шляхи їх розв'язку.

Дуже важливим моментом в організації самостійної роботи є **систематичний контроль за її результатами з боку викладача**. Контроль за самостійною роботою слухачів забезпечує оцінку результатів навчання, дає змогу викладачеві вносити корекцію знань.

Організуючи і проводячи контроль, викладачеві необхідно мати на увазі, що в цьому випадкові його *першочерговим завданням* є:

- актуалізація, перевірка та оцінка засвоєних знань у ході або після вивчення певного навчального матеріалу;
- створення психологічної установки на засвоєння нового матеріалу, закріплення засвоєного змісту;
- виявлення можливостей і здібностей слухачів, причин, труднощів та помилок;
- визначення ефективності видів, організаційних форм і засобів самостійної роботи слухачів, виділення серед них тих, котрі потребують корекції.

Таким чином, основною проблемою вищої військової школи є створення таких оптимальних умов навчання, які б спонукали слухачів до самостійного пошуку, саморозвитку, самовдосконалення, індивідуальної творчої роботи, адже вони в майбутньому навчатимуть військових фахівців, від яких залежатиме рівень розвитку нашої держави.

При цьому вирішальна роль для розв'язання даної проблеми належить викладачеві, бо сучасний рівень вимог до організації навчального процесу у ВНЗ потребує насамперед педагогічної майстерності від НПП.

Саме викладач має сформувати у військовому колективі творче і свідоме відношення до навчальної дисципліни і до спеціальності в цілому.

Література

1. Сухомлинський В. О. Про розумове виховання // Вибр. тв.: В 5-ти т. Т. 4. — К.: Рад. школа, 1977. — 300 с.
2. Пидкасистий П. И. Самостоятельная познавательная деятельность в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование / П. И. Пидкасистый. — М.: Педагогика, 2000. — 240 с.
3. Мороз О. Г., Сластьонін В. О., Філіпенко Н. І. Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація: [навч. посібник] / О. Г. Мороз, В. О. Сластьонін, Н. І. Філіпенко. — К., 1997. — 168 с.
4. Драч І. І. Самостійна робота студентів вищого навчального закладу як важливий елемент сучасної підготовки фахівців // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. Вип. 37. — К., 2004.
5. Кузьмінський А. І. Психолого-педагогічні засади орієнтації самостійної роботи студентів // Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи. — К., 2005. — 345 с.